

ІНСТИТУТ ОСКАРЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

О. Г. Яновська,
адвокат, доктор юридичних
наук, доцент, професор
кафедри правосуддя
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

Право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав та свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і інших осіб, що беруть участь в ньому. Сенс правової держави виявляється в її гуманності, а саме – в розвинутості її механізму правового захисту людської свободи і в сприянні законодавству, здатному забезпечити рівність усіх громадян у можливостях їх соціального самовираження, тобто однаково правову захищеність й індивідуальну відповідальність [1, 13–14].

Ст. 24 нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом. Порівняно з іншими процедурами судовий порядок розгляду скарг забезпечує більшу об'єктивність, ширші можливості для заінтересованих осіб у відстоюванні своїх інтересів, більшу авторитетність та обов'язковість прийнятого за результатами розгляду скарги рішення. Особливої ваги право на оскарження набуває на стадії досудового розслідування. Наприклад, М. Є. Шумило взагалі вважає стадію досудового розслідування найбільш вразливою для порушення прав людини і громадянина, в якій переплітаються і не збігаються інтереси особи, суспільства і держави [2, 375–380].

Новий КПК України передбачає чотири можливі процесуальні процедури оскарження на стадії досудового розслідування. Перш за все видається за доцільне дослідити процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора.

Новелою КПК України є чітке визначення кола рішень, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора, що можуть бути оскаржені під час провадження досудового розслідування, а також встановлення вичерпного переліку осіб, що мають право оскаржити те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора. На наш погляд, обмеження права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, що зачіпають права та законні інтереси громадян, лише на тій підставі, що ці особи не визнані в належному порядку учасниками провадження або не віднесені ст. 303 КПК до осіб, що мають право оскаржувати те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора, не відповідає основним положенням Конституції України. Адже єдиним критерієм, який дає змогу визначити, які дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, які рішення цих осіб можуть бути оскаржені до суду та хто саме має право на таке оскарження, є обмеження конституційних прав і свобод громадян або створення перепон для доступу до правосуддя. Крім того, слід відзначити, що судовій системі має бути притаманний і демократизм, який, на думку В. В. Кривенка, характеризується особливою роллю судової влади у системі поділу влади як арбітра у вирішенні конфліктів на ґрунті реалізації норм права, гаранта захисту прав і свобод людини та громадянина [3, 14].

Перелік видів рішень, дій та бездіяльності слідчого та прокурора, що можуть бути оскаржені до слідчого судді на стадії досудового розслідування, є вичерпним. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді.

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, передбачені ч.1 ст. 303 КПК, можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності, причому: 1) якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється

Статтю присвячено дослідженню процесуальних процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування відповідно до нового КПК України. Придлено увагу невідповідності окремих норм процесуального закону положенням Конституції України.

Ключові слова: оскарження, досудове розслідування, слідчий суддя, право на оскарження, судовий контроль

постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії; 2) якщо оскаржуються дії слідчого чи прокурора, строк подання скарги починається з дня здійснення оскаржуваних дій (проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій); 3) якщо оскаржуються дії слідчого чи прокурора, про які скаржникові не було відомо, строк подання скарги починається з дня отримання особою повідомлення про проведення оскаржуваних дій або з дня ознайомлення із матеріалами кримінального провадження, що містять інформацію про проведення оскаржуваних дій; 4) якщо оскаржується бездіяльність слідчого чи прокурора, строк подання скарги починається з дня, наступного після останнього дня терміну виконання дій, які слідчий чи прокурор зобов'язані були вчинити у визначений законом строк.

Після надходження скарги до слідчого судді, він має прийняти одне з таких рішень: 1) винести ухвалу про призначення судового розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора у визначений ч. 2 ст. 306 КПК строк; 2) винести ухвалу про повернення скарги скаржнику на підставі ч. 2 ст. 304 КПК; 3) винести ухвалу про відмову у відкритті провадження відповідно до ч. 4 ст. 304 КПК. При цьому слідчий суддя виносить ухвалу про повернення скарги скаржнику у таких випадках: 1) скаргу подала особа, яка не має права подавати скаргу (в цьому випадку необхідно орієнтуватись на перелік осіб, що можуть подавати скарги на окремі види рішень, дії чи бездіяльності слідчого та прокурора, визначений ст. 303 КПК); 2) скарга не підлягає розгляду у цьому суді (оскільки скарга подається до суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, рішення, дії чи бездіяльність якої оскаржується, то подання такої скарги до іншого суду є порушенням територіальної підсудності, що передбачена ст. 32 КПК); 3) скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 304 КПК, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення. Слідчий суддя виносить ухвалу про відмову у відкритті провадження, якщо скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора, яке не підлягає оскарженню.

Законом визначено два можливі строки для розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування: 1) не пізніше 72 годин з моменту надходження відповідної скарги; 2) не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги на рішення про закриття кримінального провадження. Вказаними строками має охоплюватись весь час на вивчення змісту скарги та документів, що до неї долучаються, матеріалів кримінального провадження, що мають відношення до оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності, отримання та аналізу пояснень слідчого чи прокурора, проведення інших перевірочних дій та безпосередній судовий розгляд поданої скарги. Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час

досудового розслідування може бути про: 1) скасування рішення слідчого чи прокурора (визнання слідчим суддею рішення, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора незаконним тягне втрату таким рішенням юридичної сили та виникнення обов'язку посадової особи усунути припущене порушення); 2) зобов'язання припинити або вчинити певну дію (одночасно із визнанням рішення, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора незаконним або необґрунтованим в ухвалі слідчий суддя може зазначити про те, що він зобов'язує посадову особу усунути припущене порушення, визначивши, яку саме дію необхідно припинити чи вчинити; треба враховувати, що слідчий суддя самостійно не може прийняти те рішення, яке має бути прийняте слідчим чи прокурором на виконання ухвали, винесеної за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора); 3) відмову у задоволенні скарги (у разі встановлення, що провадження, щодо якого надійшла скарга на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, направлене до суду для розгляду по суті або в цьому провадженні винесене остаточне рішення, слідчий суддя виносить ухвалу про відмову у відкритті провадження по скарзі або про відмову у задоволенні скарги у випадку, якщо провадження по скарзі вже відкрито, в зв'язку із тим, що досудове розслідування закінчено та провадження направлено до суду або провадження закрито відповідно до ст. 284 КПК). Одночасно скаржнику роз'яснюється, що питання про незаконність та необґрунтованість рішень, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування він вправі поставити перед судом під час судового провадження, а також при надходженні кримінального провадження до апеляційної та касаційної інстанцій.

Новий КПК України передбачає ще одну процедуру оскарження, а саме, під час досудового розслідування підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити не тільки рішення, дії чи бездіяльність, визначені в ст. 303 КПК, до слідчого судді, але й звернутись зі скаргою до вищестоящего прокурора на недотримання розумних строків слідчим, прокурором. Скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором подаються прокуророві, що здійснює процесуальне керівництво у даному кримінальному провадженні та має право вимагати від слідчих органів усунення порушень законодавства, допущених під час досудового розслідування.

Вищестоящий прокурор зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів з моменту її подання. Закон не передбачає підстав, за яких цей строк може бути подовжений. Прийняттю рішення по скарзі може передувати відповідна перевірка — ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, матеріалами з розгляду заяв і повідомлень про злочини, опитування скаржника, витребування пояснень від осіб, поведінка яких оскаржується, витребування відповідних документів тощо. У разі потреби прокурор має право викликати до себе скаржника для уточнення відомостей, що наводяться в скарзі, або здобуття

додаткових даних. Скаржникові також може бути запропоновано надати документи, що підтверджують викладені в скарзі факти.

Вищестоящий прокурор у разі наявності підстав для задоволення поданої скарги зобов'язаний дати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень. Якщо прокурор визнає скаргу обґрунтованою, він повинен задовольнити вимоги скаржника: скасувати незаконну постанову слідчого; дати вказівку слідчому щодо проведення певних процесуальних дій, спрямованих на усунення порушень прав і законних інтересів скаржника. При виявленні фактів порушення кримінального процесуального законодавства в ході досудового розслідування прокурор має право вимагати усунення допущених порушень, направивши копію постанови про задоволення скарги у відповідний слідчий орган. Керівник органу досудового розслідування має у зв'язку зі скаргою вжити необхідних заходів для ліквідації несприятливих наслідків дій (бездіяльності) слідчого, включаючи відміну його незаконних і необґрунтованих рішень, надання вказівок щодо кримінального провадження, усунення слідчого від подальшого здійснення розслідування. Прокурор, виявивши в результаті перевірки дані, що вказують на ознаки кримінальних правопорушень в діях посадових осіб, мотивованою постановою направляє матеріали до відповідного слідчого органу, керуючись положеннями ст. 216 КПК, для вирішення питання про здійснення кримінального провадження. Також відповідно до ст. 36 КПК прокурор уповноважений ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених законом, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування.

Окрему увагу необхідно приділити ще одній процесуальній процедурі оскарження, що передбачається новим КПК України. У ст. 311 КПК передбачено право слідчого оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті (вчинені) у відповідному досудовому провадженні, за винятком випадків, передбачених законом. Наприклад, рішення прокурора про об'єднання чи виділення досудового розслідування не може бути оскаржене. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора можуть бути подані не пізніше трьох днів з моменту їх прийняття (вчинення). Скарги подаються вищестоящому прокурору, порівняно з тим, чиї дії (бездіяльність), рішення оскаржуються.

Оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання. Ніяких винятків з цього загального положення закон не встановлює. Водночас закон не забороняє слідчому у своїй скарзі викласти прохання про зупинення виконання оскаржуваних рішень чи дій прокурора до моменту розгляду скарги вищестоящим

прокурором по суті та прийняття відповідного рішення, передбаченого ч. 2 ст. 313 КПК. При цьому вищестоящий прокурор, за ініціативою слідчого, що подав скаргу чи за власною ініціативою, керуючись ст. 36 КПК та ст. 6 Закону України «Про прокуратуру», має право надати слідчому чи нижчестоящому прокурору вказівку про зупинення виконання оскаржуваного рішення чи дії. Службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга на рішення, дію чи бездіяльність прокурора, зобов'язана розглянути цю скаргу протягом трьох днів.

Постанова вищестоящого прокурора за результатами розгляду скарги слідчого на рішення, дії чи бездіяльність прокурора під час досудового розслідування може бути про: 1) скасування рішення і прийняття нового рішення, визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності і зобов'язання вчинити нову дію (визнання вищестоящим прокурором рішення, дії чи бездіяльності прокурора незаконним тягне втрату таким рішенням юридичної сили та виникнення обов'язку нижчестоящого прокурора усунути припущене порушення; одночасно із визнанням рішення, дії чи бездіяльності прокурора незаконним або необґрунтованим в постанові вищестоящий прокурор може зазначити про те, що він зобов'язує посадову особу усунути припущене порушення, визначивши, яку саме дію необхідно припинити чи вчинити. Треба враховувати, що вищестоящий прокурор може і самостійно прийняти те рішення, яке має бути прийняте нижчестоящим прокурором на виконання постанови, прийнятої за результатами розгляду скарги слідчого на його рішення, дії чи бездіяльність. Відповідно до ч. 3 ст. 313 КПК при скасуванні рішення, визнанні незаконними вчинених дії чи бездіяльності службова особа органу прокуратури вищого рівня має право здійснити заміну одного прокурора на іншого з числа службових осіб органів прокуратури того ж рівня в досудовому провадженні, де було прийняте або вчинене незаконне рішення, дія чи бездіяльність); 2) зміну рішення в частині (у разі часткового визнання оскаржуваного слідчим рішення прокурора незаконним або необґрунтованим, вищестоящий прокурор може самостійно змінити оскаржуване рішення); 3) залишення рішення чинним, визнання законними вчинених дії чи бездіяльності та відмову у задоволенні скарги слідчого на рішення, дії чи бездіяльність прокурора (в цьому випадку вищестоящий прокурор не вправі наполягати на тому, щоб слідчий виконав вказівки, які суперечать його внутрішньому переконанню, а доручає провадження слідства в цій справі іншому слідчому).

На превеликий жаль, повідомлення інших учасників кримінального провадження про подання скарги слідчим на рішення, дії чи бездіяльність прокурора та про рішення, прийняті вищестоящим прокурором за наслідками розгляду поданої скарги, законом не передбачено. Рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню.

Нарешті, остання, четверта процесуальна процедура оскарження під час досудового розслідування передбачає можливість оскарження ухвал слідчого судді. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав та свобод і можливість оскаржити до суду рішення, дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та посадових осіб. Значення адекватного реагування вищестоящого суду на апеляційні скарги, який полягає в їх розгляді і відповідній перевірці законності, обґрунтованості та справедливості судових актів, полягає в наданні можливості вищестоящим судам виявити помилки і недоліки правозастосовної діяльності нижчестоящих судів та правоохоронних органів.

Новелою даного КПК України є чітке визначення вичерпного переліку рішень слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. До ухвал слідчого судді, на які може бути подана апеляція, належать ухвали, передбачені ст. 309 КПК. Інші ухвали, постановлені слідчими суддями під час досудового провадження, а також постановлені судами під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених ч. 1 ст. 309 КПК, окремому оскарженню не підлягають. Водночас, на нашу думку, треба враховувати, що ст. 24 КПК гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень суду в порядку, передбаченому КПК України. Керуючись принципом забезпечення доступу до правосуддя, єдиним критерієм, який дає можливість визначити, які судові рішення можуть бути оскаржені до суду та хто саме має право на таке оскарження, має бути обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Відповідно до ст. 532 КПК ухвала слідчого

судді набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК України, якщо таку скаргу не було подано. Ухвали слідчого судді, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту оголошення. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після прийняття рішення судом апеляційної інстанції. Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, крім випадків, встановлених КПК України, наприклад, у випадку оскарження рішення щодо видачі (екстрадиції) особи (ч. 6 ст. 591 КПК).

Отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно витребує з суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше як за день повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. Апеляційна скарга розглядається впродовж трьох днів після її надходження до суду апеляційної інстанції. За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право (ст. 407 КПК): 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу. Згідно з ч. 4 ст. 424 КПК ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

На думку М. В. Руденко, новели кримінально-процесу мають на меті спростити певні судові процедури, полегшити доступ до правосуддя в цілому [4, 103]. З цим важко не погодитись. На жаль, новели нового КПК України не повною мірою служать цій меті. Лишається сподіватись, що практичне застосування проаналізованих нами норм не порушуватиме конституційно затвердженого права особи на оскарження до суду будь-яких порушень її прав та свобод.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Пепеляев С. Г.* Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Г. Пепеляев. – К., 2005.
2. *Шумило М. Є.* Наукові основи реформування досудового слідства / М. Є. Шумило // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (8 жовтня 2010 р., м. Одеса). – О., 2010.
3. *Лозовой В. О.* Професійна етика юриста / В. О. Лозовой, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2004.
4. *Руденко М. В.* Процесуальні повноваження прокурора у контексті судової реформи 2010 року: загальна характеристика / М. В. Руденко // Проблеми процесуальної науки : історія та сучасність : матер. Другої міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 листопада 2010 р., м. Київ). – К., 2010.

Яновская А. Г. Институт обжалования на стадии досудебного расследования

Статья посвящена исследованию процессуальных процедур обжалования решений, действий или бездействия следователя, прокурора и следственного судьи во время досудебного расследования согласно новому УПК Украины. Обращается внимание на несоответствие отдельных норм процессуального закона положениям Конституции Украины.

Ключевые слова: обжалование, досудебное расследование, следственный судья, право на обжалование, судебный контроль

Yanovska Oleksandra. Institute of appeal during the pre-trial investigation

The article deals with the research of judicial procedures of appeal of decisions, actions or inactivity of investigator, public prosecutor and investigating judge during pre-trial investigation according to new CPC of Ukraine. Attention on disparity of certain norms of procedure law applies to positions of Constitution of Ukraine.

Key words: appeal, pre-trial investigation, inquisitional judge, right on an appeal, judicial control